

Mišljenje i bitak (Sein) dakle su doduše različiti, ali ujedno u jedinstvu (Einheit) sa sobom“ (l. c., str. 538—539).

Pojam „društva“, koji je daleko izvan i iznad obzora svake sociologije, Marxov je izričaj za „supstanciju-subjekt“ svega⁵⁵.

Tu su korijeni kako *Lukácsevo* određenje „društva“ u „Geschichte u. Klassenbewusstsein“ kao *pravog subjekta* svega, ponajprije preko klase proletara (str. 408—410 i sl.), tako i njegovo određenje „prirode“ i „svih oblika teorijskog i praktičkog ovladavanja njome“ kao „socijalnih kategorija“ (u recenziji Wittfogela, *Die Wissenschaft . . .*, sada u G. L., *Frühschriften, Werke, Bd. 2, Luchterhand, Neuwied—Berlin 1968*, str. 610), iako on, naravno, u to vrijeme (1922—1925) nije poznao Pariške rukopise (1844), što samo dokazuje koliko je sama stvar prisutna u takozvanog „zrelog“ (tada poznatog) Marxa. Možda je mladi *J. Révai* u svojoj recenziji cit. *Lukácseve* knjige bio najbliže pravoj „prirodi“ ovog subjekta (Archiv f. d. Geschichte des Sozialismus u. d. Arbeiterbewegung, XI Jahrg., 1925, str. 227. i slij.). *Lukács*, kaže *Révai*, „smatrao se prisiljenim da različite kategorije totaliteta međusobno izjednači jer nije dovoljno jasno razlikovao između identičnog subjekt-objekta cjelokupne povijesti i takvog subjekta kapitalističkog društva . . . Proletarijat je samo nosilac jedinstvenog subjekta cjelokupne povijesti, ali u svojoj neposrednosti ni-

⁵⁵ Tu je posljednja dovezna, iako netematizirana, točka „kritičke teorije društva“ Horkheimera, Adorna, Marcusea i Habermasa. — Za nužno, već u Marxa prisutno kolebanje između „nominalizma“ i „realizma“ pri određenju „subjekta“ procesa, bez rezultata, usporedi *Th. W. Adorno*, *Negative Dialektik*, Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1966, str. 293—351.